

Особливості розробки порівнево-збалансованої програми корекції психомоторики дітей-олігофренів

У статті розглянуто особливості підходу до розробки розвивальної програми корекції психомоторики дітей-олігофренів старшого дошкільного віку. Розробку програми було здійснено на основі урахування психомоторних можливостей суб'єкта активності на різних рівнях побудови рухів. Програма має структуру, відповідну рівням побудови рухів, і передбачає збільшення орієнтувально-дослідницьких можливостей дітей-олігофренів.

Ключові слова: діти-олігофрени, корекція, психомоторика, порівнево-збалансована програма.

В статье рассмотрены особенности подхода к разработке развивающей программы коррекции психомоторики детей-олигофренов дошкольного возраста. Разработка программы была осуществлена с учетом психомоторных возможностей субъекта активности на разных уровнях построения движений. Программа имеет структуру, отвечающую уровням построения движений, и предполагает увеличение ориентировочно-исследовательских возможностей детей-олигофренов.

Ключевые слова: дети-олигофрены, коррекция, психомоторика, поуровнево-сбалансированная программа.

Формування активної особистості в дошкільному віці зумовлюється різними соціальними та психолого-педагогічними чинниками, серед яких вагоме місце посідають психомоторні можливості. У психомоторних проявах встановлюється реальний зв'язок дитини з соціальним середовищем, в якому і формується особистість. У психомоторних діях, діяльностях і вчинках виявляється особистість в перші 7 років життя.

Вивчення психомоторики дітей дошкільного віку дає підстави стверджувати, що, незалежно від особливостей моторної недорозвиненості, всім їм притаманні значні труднощі при виконанні завдань, що потребують зміни засвоєних рухів. Оскільки спроможність відійти від одного разу знайденого і засвоєного руху ґрунтується на орієнтувально-дослідницьких можливостях психомоторики суб'єкта, то саме порушення останніх і є центральною ланкою відповідної патології [4; 5].

Водночас корекція спроможності змінювати свої психомоторні стереотипи, формування ефективних орієнтувально-дослідницьких рухів у дітей відіграє особливо важливу роль в їх адаптації до навколишнього середовища. Проте завдання щодо корекції можливості диференціювати рухи є досить складним і вимагає визначення відповідних психолого-педагогічних засад цієї роботи, що є важливим науковим і практичним завданням [6; 7; 9].

Розв'язання цієї проблеми започатковане у працях М.О.Бернштейна, О.В.Запорожця, які досліджували психомоторику як складне ієрархічне утворення низки рівнів побудови рухів і запропонували систематизувати з цих позицій патологію реалізації рухової функції, а також вивчати психіку як орієнтувально-дослідницьку діяльність. У сучасних дослідженнях розуміння таких особливостей функціонування психомоторики підтверджується [6; 10; 11; 12]. Проте залишається недостатньо дослідженою можливість проведення корекційної роботи на цій основі у дітей-олігофренів дошкільного віку.

Мета роботи – окреслити психолого-педагогічні засади розробки програми корекції психомоторних можливостей дітей-олігофренів 6-7 років на основі порівневого підходу до побудови рухів та дослідження психіки як орієнтувальної активності; запропонувати порівнево-збалансовану програму корекції психомоторики у дітей старшого дошкільного віку.

Проведені нами теоретичні та емпіричні дослідження можливостей удосконалення програм корекції психомоторного розвитку дітей дошкільного віку дозволяють стверджувати, що ці програми доцільно розробляти, насамперед, на основі психофізіологічних наукових поглядів М.О.Бернштейна [1;2]. Автор здійснив ряд досліджень, які експериментально довели, що організм є активною цілеспрямованою системою, а не реактивною системою, яка тільки пасивно відповідає на зовнішні впливи та пристосовується до навколишнього середовища. Активність організму спрямована на задоволення потреб, на досягнення певної мети [13]. Тобто на подолання навколишнього середовища, а не на урівноважування з ним. Це негентропійна система, вона протидіє ентропії. Відповідно і корекційні програми мають враховувати цю активність, яка дозволяє індивіду стати суб'єктом.

Водночас дослідження реалізації психомоторної функції людиною за допомогою точних апаратурних методик однозначно довели, що при повторенні дій неможливо абсолютно точно повторити рухи. Наприклад, виконуючи удар молотком по зубилу робітник щоразу точно попадає по ньому, проте рухи ланок тіла в

кожному ударі відрізняються за своєю траєкторією. Отже, повторюється тільки завдання, а “накази” нервової системи м’язам мають змінюватися із врахуванням конкретних, реальних умов виконання дії. Більше того, є відповідність між “образом потрібного майбутнього” і результатом дії, а не відповідність між результатом рухів і “наказами”, що ідуть від мозку до м’язів. Останнє пояснюється значною складністю будови рухового апарату та силового поля дії. Описану закономірність “повторення без повторення” також необхідно враховувати при розробці нових програм психомоторного розвитку дітей.

Для реалізації рухової функції мозок людини не тільки надсилає певні “накази” м’язам, а й отримує від аналізаторів інформацію про результати виконання цих “наказів” і, порівнявши їх з “образом потрібного майбутнього”, дає нові корегуючі “накази”, які спрямовані на подолання відхилень реальних рухів від бажаних. Іншими словами, існує не тільки прямий зв’язок (мозок – м’язи), а й зворотній (м’язи, смислові аналізатори – мозок). І це експериментально доведене М.О.Бернштейном положення щодо механізмів регуляції рухів має обов’язково враховуватись в нових програмах корекції психомоторики.

Ґрунтовно дослідив вчений і те, що для побудови рухів різної складності суб’єкт психомоторної активності віддає “накази” на ієрархічно різних рівнях центральної нервової системи. Побудова рухів – це система всіх сенсорних синтезів, що беруть участь в координуванні певної дії, та система еферентних імпульсів в їх єдності. Побудова рухів реалізується п’ятьма рівнями, кожен з яких є провідним для вирішення певного класу психомоторних завдань, інші рівні (коли один з них взяв на себе функцію провідного) виконують фонові функції. Зазвичай робота фонових рівнів не усвідомлюється. Ці ідеї М.О.Бернштейна знайшли практичне застосування при відновленні рухів у поранених в роки Великої Вітчизняної війни.

Розробка нових програм корекції психомоторних можливостей дітей дошкільного віку також має враховувати те, що експериментально довів О.В.Запорожець: в основі будь-якого пізнавального процесу дитини є практичні дії. Онтогенетичні дослідження автора однозначно довели, що сприймання – це згорнута перцептивна дія. Мислення також першопочатково є практичним узагальненням (наочно-дійове мислення). Інтеріоризація розумілась О.В.Запорожцем як перетворення у внутрішнє першопочатково зовнішньої орієнтувальної діяльності. Більш того, сама психіка досліджувалась автором як орієнтувально-дослідницька

діяльність, що було значним доробком у створенні в психології теорії діяльності [8].

Однією з психолого-педагогічних засад розробки програм корекції психомоторики є створена О.В.Запорожцем концепція виникнення і розвитку довільних рухів і дій. Ця концепція опосередковано підіймає проблему сенситивних періодів формування психомоторних функцій, яка є особливо актуальною для формування психомоторики в дошкільному віці.

Отже, теоретико-методологічними засадами розробки програм корекції психомоторики дітей можуть бути положення М.О.Бернштейна про: активність живих систем, неможливість точного повторення рухів у діях, необхідність зворотного зв'язку і корекції в керуванні рухами, ієрархію рівнів побудови рухів (кожен з яких є провідним для вирішення певного класу психомоторних завдань). Та, положення О.В.Запорожця: в основі пізнавальних процесів дитини є практичні дії, психіка може досліджуватись як орієнтувально-дослідницька діяльність, онтогенетично зумовлені особливості виникнення і розвитку довільних рухів і дій та формування на їх основі особистості.

Корекційна програма реалізує авторську модель організації умов розвитку психомоторних можливостей дітей-олігофренів дошкільного віку. Розробку програми було здійснено на основі констатувального експерименту щодо психомоторних можливостей суб'єкта психомоторної активності на різних рівнях побудови рухів. Програма має чітку структуру, перевірку її ефективності здійснено на експериментальній та контрольній групах дітей. Цілями і завданнями програми було:

- здійснення ефективного комплексного визначення психомоторних можливостей дітей-олігофренів дошкільного віку на різних рівнях побудови рухів;
- прогнозування оптимального збалансованого поєднання корекційних вправ для покращення психомоторних можливостей дітей дошкільного віку зі стійкими органічними порушеннями пізнавальної діяльності;
- створення необхідних умов для корекції психомоторних можливостей на чотирьох рівнях побудови рухів дітей-олігофренів дошкільного віку; формування рухів дітей на задіяних рівнях реалізації їх рухової функції; створення умов для включення компенсаторних механізмів керування рухів;
- забезпечення умов для закріплення досягнених результатів та позитивних змін і переносу їх у реальну життєдіяльність дітей.

Реалізація програми здійснювалась у кілька етапів: підготовчий, основний, заключний. Підготовчий етап програми передбачав комплексне визначення психомоторних можливостей дітей-олігофренів на різних рівнях побудови рухів; розробку конкретних цілей і завдань, стратегій психокорекційної роботи; складання плану роботи щодо формування своєрідної “школи” рухів на задіяних рівнях їх побудови; створення необхідної матеріально-технічної бази для проведення корекційних занять.

Основний етап включав у себе безпосередню реалізацію програми відповідно до структурних компонентів моделі корекції психомоторних можливостей дітей-олігофренів на різних рівнях побудови рухів. Структурно-функціональна модель корекції психомоторних можливостей являє собою визначену у часі послідовність дій із зазначенням функціональних зв'язків між різними рівнями.

У корекційну програму на основному етапі включено комплекс ігрових вправ, які забезпечують зміст впливу на психомоторику з метою її корекції.

Спостереженнями встановлено, що найбільш ефективний вплив на корекцію психомоторних можливостей дітей-олігофренів дошкільного віку мають не окремі вправи, а їх комплекс, який забезпечує віднаходження компенсаторних шляхів керування рухами.

Для розв'язання завдань основного етапу корекції використовувались спеціальні вправи програми.

Центральною ланкою психолого-педагогічних засад організації навчально-виховної та корекційної роботи доцільно вважати порівневий підхід до психомоторних виявів на основі орієнтувально-дослідницької активності. Відповідно, все різноманіття порушень психомоторики дітей може бути систематизоване відносно втрат функціональних можливостей на різних рівнях. Більш того, з урахуванням індивідуальних особливостей “мозаїки” ушкоджень центральної нервової системи на різних рівнях побудови рухів мають розроблятися корекційні завдання. Індивідуальні корекційні завдання мають також враховувати і порушення в узгодженості функціонування рівнів, окремих мозкових систем.

Особливу увагу необхідно звертати на те, що ієрархічно представлені рівні побудови рухів взаємодіють між собою за принципом динамічної субординації. Важливо визначити провідний рівень, який в різних діях є різним. Інколи зовні схожі дії, близькі за руховою структурою, значно відрізняються за змістом, і, відповідно, як провідні мають різні рівні побудови рухів.

Корекцію психомоторних можливостей доцільно здійснювати, якщо це можливо, насамперед на провідному рівні. З цією метою можна застосувати виконання тих дій, для яких конкретний рівень є провідним у варіативних умовах. Штучно створені умови варіативності збільшать орієнтувальню-дослідницьку активність суб'єкта та покращать функціональні можливості рівня побудови рухів. Зміна кінематичних і динамічних характеристик рухів може здійснюватись у процесі виконання побутових дій, фізичних вправ та в інших умовах.

В умовах, коли рівень ураження певних ділянок центральної нервової системи є такою, що виконати дії з вирішення одного з класів психомоторних завдань неможливо, пропонується змінювати субординацію рівнів. Тобто пропонується так змінити смислові завдання, щоб керування дією перейшло на більш збережений рівень. Проте цей шлях є більш складним і не таким ефективним, як попередній. Далеко не завжди вдається віднайти обхідні шляхи, що дозволять сформулювати нові психологічні механізми керування конкретними діями [3].

Загалом здатність психіки до компенсації в дітей може бути знижена, і надзвичайно важливо розпочати здійснювати корекцію їх психомоторних можливостей саме в перші 7 років життя. Своєчасно розпочата корекційна робота дозволяє максимально повно розвинути функціональні можливості індивідуально збережених церебральних систем, психічних пізнавальних процесів і психомоторних якостей.

Отже, основними засадами методу порівнево-збалансованої корекції психомоторики дітей-олігофренів дошкільного віку такі.

1. Центральною ланкою порушень психомоторного розвитку дітей дошкільного віку є їхня знижена спроможність до перебудови засвоєних рухів і дій, що зумовлюється порушенням відчуттів, орієнтувальню-дослідницьких можливостей. Відтак, ускладнюються і специфічно змінюються умови формування психомоторних якостей суб'єкта.

2. Патологія психомоторного розвитку в дітей настільки різноманітна, що її складно класифікувати. Складно в індивідуально-своєрідних "мозаїках" ушкоджень центральної нервової системи віднайти системоутворюючі чинники. Найбільш обґрунтованою, на нашу думку, є класифікація психомоторних порушень відповідно до рівнів побудови рухів.

3. Програми корекції психомоторних можливостей дітей дошкільного віку доцільно будувати саме так, щоб вони включали різні дії, провідними для яких є різні рівні побудови рухів, а їх виконання передбачало б доцільні зміни кінематичних та дина-

мічних характеристик. Зазначені умови будуть максимально сприяти залученню до реалізації рухової функції індивідуально збережених можливостей дитини, розвитку психічних пізнавальних процесів, формуванню психомоторних якостей.

4. Психолого-педагогічними засадами розробки таких корекційних програм є положення наукових концепцій М.О.Бернштейна про: організм як активну цілеспрямовану систему, неможливість абсолютно точно повторити свої рухи, неоднозначність між м'язовими імпульсами та результуючими рухами, необхідність прямого і зворотного зв'язку та корекцій для керування рухами, рівні побудови рухів.

5. Науковими засадами для розробки програм корекції психомоторики є також положення О.В.Запорожця про те, що: в основі розвитку психічних пізнавальних процесів дитини є практичні дії, психіка може досліджуватись як орієнтувально-дослідницька діяльність, в онтогенезі розвитку довільних рухів і дій формується особистість.

Корекцію функціональних можливостей дітей на рівні А (тонусу) доцільно здійснювати шляхом ігор, в яких передбачено короткочасне збереження заданих поз з плавними незначними змінами їх кінематичних і динамічних характеристик. Наприклад, наслідування позам тварин. Невеликі, але такі, що відчуються, зміни розташування ділянок тіла в просторі сприятимуть включенню нових м'язових синергій, змінюючи тонус всіх задіяних в збереженні поз (статичної рівноваги) груп м'язів. Корисними будуть вправи із розвитку заданих м'язових зусиль, особливо коли свідчення динамометрів виведені на екран комп'ютера і графічно представлені (торкання предметом іграшки тощо).

Корекцію функціональних можливостей психомоторики дітей-олігофренів на рівні В (м'язово-суглобових ув'язок) можна здійснювати шляхом застосування всіляких вправ з утримання динамічної рівноваги тіла і включених в ігрові ситуації. Корисними будуть вправи на розвиток точності відтворення просторових і часових характеристик рухів без зорового контролю. Корекцію функціональних можливостей психомоторики дітей дошкільного віку на рівні С (простору) доцільно здійснювати шляхом використання всіляких вправ, для виконання яких дитині необхідна просторова точність рухів (при зоровому контролі). Наприклад, стрибки на визначену відмітку відстань, метання м'ячика в ціль тощо (збільшуючи і зменшуючи відстань від оптимальної).

Корекцію функціональних можливостей дітей на рівні D (дій) доцільно здійснювати шляхом актуалізації нових аспектів вже

відомих дій з предметами культури, що сприяє також розвитку узагальненості розумової діяльності.

Корекція функціональних можливостей психомоторики на найвищому кортикальному рівні Е (мовлення і письма) в дошкільному віці можлива лише частково. Наприклад, синхронізація моторних і словесних компонентів дій, доступна словесна характеристика своїх рухів.

Застосування запропонованої порівнево збалансованої коректувальної програми базується на тому, що діти-олігофрени дошкільного віку мають різні успіхи в керуванні рухами на різних рівнях їх побудови, що залежить від індивідуально-своєрідних порушень центральної нервової системи. В цілому, програма дає можливість використовувати збережену проприорецептивну чутливість дитини.

Досвід практичної роботи і теоретичні дослідження, як вже зазначалось, дають підстави констатувати той факт, що всі діти-олігофрени, незалежно від особливостей психомоторного недорозвинення і міри стійкого органічного порушення пізнавальної діяльності, зазнають значних труднощів при виконанні завдань, що вимагають зміни раніше завчених рухів і дій. Оскільки можливість змінювати і удосконалювати колись засвоєні дії залежить, перш за все, від здатності дитини диференціювати відчуття своїх рухів (що вивчає психологія), індивідуальних особливостей локалізації вражень центральної нервової системи (що вивчає фізіологія) і технологій педагогічних дій (що вивчає олігофренопедагогіка), то і корекція порушень психомоторного розвитку повинна здійснюватися з їх врахуванням, тобто з позицій міждисциплінарного підходу.

Вихідним психологічним положенням, яке лежить в основі корекції психомоторики, є, на наш погляд, розуміння психіки як орієнтувально-дослідницької діяльності. У контексті проблеми, що вивчається нами, найбільш практично цінними науковими роботами в цьому напрямі слід визнати дослідження О.В.Запорожця і його учнів [4]. У них переконливо доведено, що у витоках усіх пізнавальних процесів дитини лежать практичні дії, а сутність інтеріоризації – перетворення на внутрішнє спочатку зовнішніх форм орієнтувальної діяльності. Отже, формування і корекція довільних рухів і дій в онтогенезі одночасно є формуванням і корекцією орієнтувальної активності суб'єкта.

Вихідними фізіологічними положеннями, які можуть бути покладені в основу корекції психомоторики дітей-олігофренів дошкільного віку, є, на наш погляд, фізіологія активності і теорія

побудови рухів, розроблені М.О.Бернштейном. Фізіологія активності є основою розуміння цільової детерміації поведінки людини і, в першу чергу, такої її складової, як рухове завдання [1]. Теорія рівнів побудови рухів є основою формування рухових навичок в нормі і їх корекції при патології [2]. Можна стверджувати, що ці наукові роботи зробили значний внесок у розуміння психофізіологічної проблеми з матеріалістичних позицій. Їх практичне значення, як вже зазначалось, було підтверджене в роки Великої Вітчизняної війни при відновленні рухів у поранених.

У контексті досліджуваної нами проблеми побудова рухів це, перш за все, склад всіх аферентаційних ансамблів (сенсорних синтезів). Всі вони беруть участь в координації конкретних рухів, а отже, в циклічному здійсненні необхідних корекцій шляхом ефекторних імпульсів. П'ять виділених М.О.Бернштейном рівнів центральної нервової системи складно взаємодіють між собою. Зміст моторного завдання визначає, який з рівнів буде провідним (інші будуть фоновими і підпорядковані йому).

Вихідним педагогічним положенням, яке може бути покладене в основу корекції психомоторики дітей з порушенням інтелекту, є, на наш погляд, поняття “коректувальне завдання”, яке конкретизується у відповідній меті і показниках ефективності [14]. При всій різноманітності останніх, виходячи з психологічних і фізіологічних положень, неодмінною умовою здійснення корекції психомоторики буде збільшення варіативної смислової структури і моторного складу виконуваних рухів і дій.

Варіативність смислових завдань і умов їх виконання дозволяє збільшити орієнтувальну активність дитини, спрямовану на пошук ефективніших рухів, сенсорних синтезів і центральних механізмів управління психомоторною дією. У складній ієрархії рівнів побудови рухів відшукується оптимальний варіант їх спільної роботи, при необхідності формуються нові компенсаторні функціональні органи і механізми керування діями. У той же час необхідно підкреслити, що не йдеться про повне виправлення складних порушень психомоторики або про повне відновлення м'язової чутливості, а лише про індивідуально можливе збільшення спроможності керувати рухами шляхом включення пропріорецептивної чутливості, що збереглася.

Об'єднання положень різних дисциплін в єдину систему міждисциплінарного підходу до корекції психомоторики дітей-олігофренів дошкільного віку дозволило запропонувати для практики порівнево збалансовану коректувальну програму оптимізації існуючих і утворення нових функціональних органів.

Інноваційна програма, відповідно до чотирьох рівнів побудови рухів, складається з чотирьох груп вправ. Кожна з груп вправ здійснює корекцію координаційних можливостей психомоторики дитини на одному з рівнів як провідному.

Висновки

1. Проведені нами теоретичні та емпіричні дослідження можливостей удосконалення програм корекції психомоторного розвитку дітей дошкільного віку дозволяють стверджувати, що ці програми доцільно розробляти, насамперед, на основі психофізіологічних наукових поглядів М.О.Бернштейна.

2. Розробка нових програм корекції психомоторних можливостей дітей дошкільного віку також має враховувати те, що експериментально довів О.В.Запорожець – в основі будь-якого пізнавального процесу дитини є практичні дії.

3. Порівнево-збалансована програма враховує, що найбільш ефективний вплив на корекцію психомоторних можливостей дітей-олігофренів дошкільного віку мають не окремі вправи, а їх комплекс, який забезпечує віднаходження компенсаторних шляхів керування рухами.

4. Корекцію конкретних психомоторних можливостей доцільно здійснювати, якщо це можливо, насамперед на провідному рівні.

5. Варіативність смислових завдань і умов їх виконання дозволяє збільшити орієнтувальну активність дитини, спрямовану на пошук ефективніших рухів, сенсорних синтезів і центральних механізмів управління психомоторною дією.

Список використаних джерел

1. Бернштейн Н.А. О построении движений / Н.А.Бернштейн. – М.: Медгиз, 1947. – 255 с.
2. Бернштейн Н.А. Очерки по физиологии движений и физиологии активности / Н.А.Бернштейн. – М.: Медицина, 1966. – 349 с.
3. Бех І.Д. Теоретичні засади навчання і розвитку аномальних дітей / І.Д.Бех // Педагогіка і психологія. – 1995. – № 4. – С. 147-155.
4. Вайзман Н.П. Психомоторика детей-олигофренов / Н.П.Вайзман. – М.:Педагогика, 1976. – 104 с.
5. Венгер Л. А. О формировании познавательных способностей в процессе обучения дошкольников / Л.А.Венгер // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. Работы советских психологов периода 1946-1980 гг. /Под. ред. И.И.Ильцова, В.Я.Ляудис. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. – С. 179-182.

6. Гордеева Н. Д. Экспериментальная психология исполнительного действия / Н.Д.Гордеева. – М.: Тривола, 1995. – 174 с.
7. Гуровец Г. В. Методика реабилитации психомоторных нарушений у умственно отсталых школьников на занятиях ЛФК / Г.В.Гуровец, Д.С.Гуровец // Дефектология. – 1999. – № 1. – С. 31-36.
8. Запорожец А.В. Избранные психологические труды: в 2-х т. / А.В.Запорожец. – М.: Педагогика, 1986. – Т. 1. – 320 с. – Т. 2. – 297 с.
9. Козленко М.О. Розвиток пізнавальної самостійності учнів допоміжної школи в процесі навчання рухових дій / М.О.Козленко // Дефектологія. – 1996. – № 2. – С. 5-7.
10. Клименко В. В. Механізми психомоторики людини / В.В.Клименко. – К., 1997. – 192 с.
11. Малхазов О. Р. Психологія та психофізіологія управління руховою діяльністю: Монографія / О.Р.Малхазов. – К.: Євролінія, 2002. – 320 с.
12. Озеров В.П. Психомоторные способности человека / В.П.Озеров. – Дубна: Феникс + , 2002. – 320 с.
13. Хайкин В. Л. Активность (характеристики и развитие) / В.Л.Хайкин. – М.: Моск. психол.-соц. ин-тут; Воронеж: Изд-во НПО „МОДЭК”, 2000. – 448 с.
14. Хохліна О. Психолого-педагогічні умови забезпечення корекційної спрямованості трудового навчання учнів з вадами розумового розвитку (Результати теоретико-експериментального дослідження) // Дефектологія. – 2000. – № 3. – С. 26-32.

In the article the features of the approach to the development of correctional and developmental programs psychomotor oligophrenic children under school age. The development program was based on a consideration of psychomotor opportunities for business activity at different levels of building movements. The program has a structure appropriate levels of building movements and calls for an increase of reference and research opportunities oligophrenic children .

Keywords: oligophrenic children, correction, psychomotor, Comparative-balanced program.

Отримано: 17.11.2011 р.